

Франко 1973: Франко І. Я. Вибрані твори. У 2-х т. – Т. I. – К.: Дніпро, 1973. – 760 с.

Франко 1978: Франко І. Я. Художні твори. У 50-ти т. – Т. 16. – К.: Наук. думка, 1978. – 512 с.

Енциклопедія "Українська мова". Енциклопедія. – К.: "Укр. енцикл.", 2000. – 752 с.

Babiy I. M. Stylistic function of compound words in I. Franko's works.

The structure and the stylistic role of the compound words in the works of I. Franko are analysed in the article. The illustrative, nominative-evaluative and emotionally-expressive role of the compositives in the context of the fiction and poetry. The functional burden of the compound words in metaphors and comparisons is characterized.

Key words: compound words, juxtaposition, metaphor, comparison, aesthetic function.

Тетяна Вільчинська (Тернопіль)

КОНЦЕПТ „БОГ” У ПОЕТИЧНІЙ МОВІ Г. СКОВОРОДИ

Стаття присвячена аналізу одного з найважливіших концептів у поетичній творчості Г. Сковороди – концепту „Бог”. Виявлено основні його значення як суб'єкта осмислення, суб'єкта та об'єкта зіставлення.

Ключові слова: поетична мова, концепт, художній образ.

У сучасному мовознавстві активно розробляються проблеми, пов'язані з вивченням такого напрямку, як лінгвокультурологія. Її завданням є дослідження взаємозв'язків мови з культурою етносу, його ментальністю тощо. Найважливішим об'єктом лінгвокультурології вчені справедливо вважають концепт, який у науці про мову на сьогодні визначають по-різному. Особливо актуальним вважаємо дослідження концепту в його перетині з іншими дотичними лінгвістичними та культурологічними поняттями. І хоча цей напрямок репрезентують цікаві розвідки українських лінгвістів

В. Кононенка, Т. Космеди, О. Ясіновської, Т. Радзівської та ін., що з'явилися в останнє десятиліття, чимало проблем в українському культурно-мовному просторі ще чекають свого розв'язання.

Пропонована стаття присвячена аналізу концепту „Бог” на матеріалі „Саду божественных пѣсней” Г. Сковороди. Вибір саме такого предмета дослідження можна пояснити тим, що сучасна культура перебуває у стані болісного роздвоєння, бо в ній, з одного боку, дається взнаки атеїстичне минуле, з іншого – після падіння тоталітаризму відкривилися широкі можливості для повноцінного розвитку всіх її сфер. Пошук істинних цінностей не в останню чергу передбачає актуалізацію багатой літературної спадщини українського народу в його сучасному духовному світі. А саме таким є літературно-філософський доробок Григорія Сковороди, феномен якого, як і всього його життя, залишається чи не найзагадковішим у духовній історії України.

„Сад божественных пѣсней” – блискучий зразок сакрального поетичного тексту. На думку І. Бетко, передусім сакральний художній текст „відкриває реальний шлях богопізнання”, „є досконалим засобом накопичення і фіксації релігійних переживань та осмислення релігійного досвіду”, „спроможний дати необхідні духовно-психологічні орієнтири”, „здатний змінювати стан людської свідомості” [Бетко 2003: 8]. Крім того, йдеться про поетичний текст, а він „з його тяжінням до узагальнень і абстрагованих понять”, за словами В. Кононенка, „надає широкі можливості вивчення контекстного вживання найменувань, включених у концептуальне поле” [Кононенко 2004: 21].

Звертаючись до поняття концепту, послуговуємось дефініцією, яку подає В. Маслова. Узагальнивши відомі погляди, білоруська дослідниця вважає, що концепт – „це семантичне утворення, відзначене лінгвокультурною специфікою, що в той чи інший спосіб характеризує носіїв певної етнокультури. Концепт, відображаючи етнічне світобачення, маркує етнічну мовну картину світу і є цеглинкою для побудови „оселі буття” (за М. Хайдеггером). Одночасно – це певний квант знання, що відображає зміст усієї людської діяльності. Концепт не безпосередньо виникає зі значення слова, а є наслідком зіткнення словникового значення слова з особистим і народним досвідом людини (за Д. Лихачовим). Він

оточений емоційним, експресивним, оцінним ореолом" [Маслова 2004: 36].

Зауважимо також, що сьогодні особливу увагу науковців привертає художній концепт, який співвідноситься з образом. Під образом традиційно розуміють або будь-яку форму відображення суб'єктом об'єкта, або метафоричний троп. Тоді у першому випадку образ фігурує в художньому тексті як суб'єкт осмислення (СО), у другому – як об'єкт зіставлення (ОЗ). Додамо, що СО вбирає в себе і позицію суб'єкта зіставлення (СЗ). Образ – суб'єкт осмислення і образ – об'єкт зіставлення визначаються за широким

спектром ознак, значень, у тому числі при зіставленні в процесі вторинної номінації.

Завдання нашого дослідження обмежується тим, щоб з'ясувати, якими значеннями характеризується інтенціональне поле концепту „Бог” у „Саді божественных пѣсней” Г. Сковороди. Тому далі будемо послуговуватись такими поняттями, як СО, СЗ, ОЗ, а також скористаємось методом логіко-семіотичної рамки, який використовує у своїх працях Н. В. Слухай і який дає змогу виявити значення аналізованого концепту, актуалізованого в поетичних текстах, як частини художнього світу письменника. Суть методу полягає в ідентифікації суб'єктно-об'єктної позиції будь-якого актанта мегаситуації в художньому творі згідно з формулами: „А є Х...” (суб'єкт осмислення), „А як Х...” (суб'єкт зіставлення) і „Х... як А” (об'єкт зіставлення) [Слухай 1995: 22]. У нашому випадку: А – „Бог”, Х – невідоме, те, з чим „Бог” зіставляється або що зіставляється з „Богом”.

Будь-яке дослідження художнього тексту, особливо, коли йдеться про твори філософського спрямування, обов'язково виявляє тяжіння письменника до певних концептів, які виражають духовне кредо автора, ідейний стрижень його творчості, її визначальні риси. Письменник може мати свій провідний концепт, глибинний смисл якого розкривається через систему взаємозв'язаних і взаємозумовлених образів, втілених у словесну форму й актуалізованих у відповідних контекстуальних позиціях.

У поезіях Сковороди таким визначальним ключовим концептом є „Бог”. „...Сковорода доводить, що єство внутрішньої людини – сам

Бог. Тому пізнати Бога – значить пізнати самого себе, служити Богові – значить служити собі самому. Любов до Бога є одночас любов до самого себе [Розвиток 1994: 69]. Інтерпретація саме цього провідного концепту є одним із важливих аспектів мовознавчого дослідження творчості поета-філософа.

У „Саді” Сковороди психологічний сюжет являє собою містерію душі, яка осягає духовну мудрість і здобуває людську досконалість через подолання власної гріховності й звільнення від оман світу. Мірилом правдивих цінностей на цьому шляху є Ісус Христос (Бог), сакральний двійник ліричного героя, а в перекладі на юнгівську термінологію – характерна іпостась (архетип) його Самості.

Концепт „Бог” у „Саді” репрезентований різними лексичними одиницями (у тому числі й парафразами): „Бог”, „Ісус”, „Господь”, „Христ”, „творець”, „отець”, „князь”, „царь царей”, „Марин сын”, „сын Давидов”, „отрасль Давидовска” та ін. Напр.: „О блаженны тии очи, Что на сію тайну зрят, Коих в зпой мірской полночи Привела к **Богу** заря” [Сковорода 1973: 63]*; „Мы же секрет сей небесный Всегорящим сердцем чтим И, хоть как скот бесповесный, Из-под **Христа** с Ёно ядим” [63]; „Твой сей поносный крест – Се мнѣ хвала и честь, о **Ісусе!**” [65]; „Даждь новый род сей побѣды, О **сыне Давидов!**” [75]; „Так от тебе сам **царь царей**, И сего народ свят просит” [85].

Крім того, знаходимо тут також приклади використання займенників („той”, „тот”, „сам”) як заміщувальних знаків, що вживаються на позначення Бога. Напр.: „Он же на дѣло сам укрѣпит И тебѣ жизнь святу продолжит” [85]; „Сраспи мое **ты** тѣло, стригводи на крест; Пусть буду звѣне цѣлой, дабы внутри воскрес” [65].

Проте у цій публікації викладаємо наслідки аналізу передусім іменників, з властивою їм субстанціональністю, що становлять основний пласт лексем, якими Г.Сковорода номінує Бога.

---

* Надалі при всіх текстах як ілюстрація у дужках будемо вказувати лише відповідну сторінку цитованого видання творів Г.Сковороди.

Іменник *Бог* у лексикографічній практиці визначається „як надприродна істота, що нібито створила світ і керує ним та вчинками людей” [СУМ 1970, I: 207]. У „Філософському словнику” лексема *Бог* тлумачиться дещо ширше. Зокрема, звертається увага на те, що Бог – „всемогутня істота, головний об’єкт релігійної віри і поклоніння”, що він

„існує лише в уяві віруючих”, хоча у розвинених релігіях „завжди виступає як особистість, з якою віруючий може спілкуватися”, що в християнстві Бог – це Трійця (Бог Батько, Бог Син, Бог Дух Святий) та ін. [ФС 1986: 53]. Бог як „Творець неба и земли и Промыслитель вселенной” визначається у богословській літературі [Библ. 1990: 96]. У Святому Письмі зазначається, що Бог наділений вищими духовними якостями, як-от: святість, вічність, премудрість, незалежність, справедливість, всевидючість, велич та ін.

Відповідно у поетичній мові Г. Сковороди концепт „Бог” у позиції суб’єкта осмислення представлений спектром таких значень:

1. „Той, що створив світ”: „Ты, святыи Боже и в Ёков творец, Утверди сіе, что сам создал” [66]; „Господь бо, сотворшии в Ёки, живет нын Ё с челоу Ёки” [62]. 2. „Той, що володіє світом”: „Князь сего міра, что вс Ёми влад Ёет” [74]. 3. „Той, що є втіленням величчя, всесильності”: „О Христе! не даждь сотл Ёть во ад Ё!” [76]; „А ем Ёщен тот в ясл Ёх полно, Коего есть не довольно, Вм Ёстить и небо небес” [63]. 4. „Той, що є втіленням милосердя, великодушності, жертвовності”: „Жив Бог милосердый...” [89]; „Смерть твоя – мн Ё живот, Желчь твоя – спастей род, о Исусе!” [65]; „Христе, жизнь моя, умерей за мя!” [60]. 5. „Той, що здатний творити чудеса”: „Сей мессія обновит естество все ваше” [64]. 6. „Той, що обдаровує матеріальними й нематеріальними благами”: „Вас Бог одарил грунтами, но вдруг может то пропасть, А мой жребій с голяками, но бог мудрости дал часть” [82]. 7. „Той, що оберігає від поганого, перешкоджає злу”: „Бог скор Ёе путь да преградит” [80]. 8. „Той, що є об’єктом пізнання”: „Взросиш, возможем блаженна Самого Бога вкусить” [64]; „Будь чист, хоть на час малый, дабы ты выспрь возлет Ёл, Гд Ё Иаковль господь, где невечерняя заря, Гд Ё весь

ангелскій род лице его выну зрят..." [61]. 9. „Той, що є об'єктом наслідування”: „Агну, послѣдуя Христу, Кротко очистит нечистоту” [84]; „Блажен, о блажен, кто с самых пепел Посвятил себе Христови, День и ночь мыслит в его словѣ” [60]; „Сыне Давидов... Даждь мнѣ ходитъ в твои слѣды...” [75]. 10. „Той, що є об'єктом прославляння”: „Славим тя царя царей. Тя поет и вся вселена, В сем законѣ сотворена...” [88]. 11. „Той, що є втіленням народної любові”: „Мы к тебѣ рожденному, гостеву блаженному, сердца всѣх нас отверзаем...” [63]. 12. „Той, що є джерелом радості, задоволення, надії”: „День приходит, Дѣва родит, Веселитесь, яко с нами Бог!” [62]; „Прійди скоро крестити Христа, Иоанне!. Земными же языци, кутно с нами всѣ е крѣсто, е хрѣсто, е хрѣсто, е хрѣсто, торжествуйте!” [64]. 13. „Той, що спрямовує”: „Той твои направит ноги... Бодро сидяще высоко Путь твой хранящее око” [83]. 14. „Той, що наставляє”: „Ты мене, отче, настави здѣсь; Ты людских видиши, сидяи высоко...” [66]. 15. „Той, що є локусом для ліричного героя”: „Я буду в тебѣ жить, о Исусе!” [64].

Вихід за межі мінімального словесного оточення дає змогу виявити контексти, в яких концепт „Бог” у позиції суб'єкта осмислення реалізується у кількох значеннях одночасно: „Той твои направит ноги, Кой дал землю и дороги, Бодро сидяще высоко Путь твой хранящее око” [83] („той, що спрямовує, / обдаровує, / оберігає”); „О Христе! Не даждь соплѣтъ во адѣ! Даждь мнѣ в твоем жить небесном градѣ...” [76] („той, що оберігає, / дає надію”); „Жив Бог милосердый, я его люблю” [89] („той, що є втіленням милосердя, / любові”).

У поетичних творах Г.Сковороди семантика досліджуваного концепту образно розгортається у позиції суб'єкта зіставлення. У „Саді божественных пѣсней” „Бог” як СЗ осмислюється через зіставлення із різними концептами, вираженими словами з абстрактною і конкретною семантикою. Встановлені у такий спосіб значення можуть співвідноситися із виявленими у позиції СО,

характеризуючись разом із тим деякими додатковими семантичними відтінками. Наприклад: 1. „Бог як локус для ліричного героя („берег”, „град”, „сад”): „О Марин сыне! Ты буди едице Кораблю моему брегом” [88]; „О Боже мой, ты мнѣ – град! О боже мой, ты мнѣ – сад!” [62]. 2. „Бог як джерело радості”: „О Ісусе! О моя отрадо! Здѣ ты живеш? О страдащев радость!” [66]; „Боже! Ты един всѣм... радость...” [87]. 3. „Бог як джерело благ („источник благ”): „Христе, источник благ святой!” [84]. 4. „Бог як об’єкт наслідування („оригінал”): Христе... Ты дух на пастыря изпѣй твой. Ты будь ему оригинал” [84]. 5. „Бог як творчо-керівна сила („астроном”, „економ”): „Бог есть лучший астроном, он наилучший економ” [86]. 6. „Бог як джерело животворної сили, втіхи („вода”): „Душа моя есть верба, а ты [Бог] еси ей вода. Питай мене в сей водѣ, утѣшь мене в сей бѣдѣ” [62]. 7. „Бог як захисник („щит”, „меч”, „шлем”): „Кто сердцем чист и душою, Не нужна тому броня, ... Щит, меч и шлем ему сам Бог” [77].

У позиції СЗ виявляються також і нові значення аналізованого концепту, що формуються в контексті, в якому реалізується зіставлення. Наприклад: 1. „Бог як караюча сила („меч”): „Христе, ты – меч небесный в плоти нашей ножнах! Услыши вопль наш слезный, пощади нас в сих зѣбрях!” [77]. 2. „Бог як слово („глагол”): „Боже! О живой глагол! Кто есть без тебе весьол?” [87]. 3. „Бог як лікар для душ страждених”: „Я на Голгофу поскорю поспѣю; Там висит врач мой меж двою злодѣю” [65]. 4. „Бог (Христос) як праведник („Епикур”): „Так жывал афинеийскій, так жывал и еврейскій Епикур – Христос” [89]. 5. „Бог як саме життя”: „Боже! Ты един всѣм жизнь...” [87]. 6. „Бог як сама природа („камень”, „пламень”, „блаженная натура”): „Данилов каменю! Из кутины пламеню! Нес Бченый отпадаеш! Огнь с Бна не попяляеш! Се наш камень! Се наш пламень!” [63]; „Он [Бог] мнѣ камень твердый, сладко грусть терплю” [63]. Останнє значення визначаємо, зважаючи на певні пантеїстичні моменти у світогляді

Сковороди, який Богом називав також природу, посилаючись навіть на Біблію, в якій той визначається як вогонь, вода, вітер, камінь та ін.

Цікавими у плані дослідження є такі приклади, де „Бог” зіставляється одночасно з кількома концептами, у тому числі й з уже згадуваними. Наприклад: „*Боже! Ты един всѣм рай и сладость!*” [87]; „*О отрасли Давидовска! Ты брег мнѣ и кифа, Ты радуга, жизнь, ведро мнѣ свѣт, мир, отива*” [75]. Значення аналізованого концепту у таких випадках можна визначити як **„той, що характеризується позитивною оцінкою, викликає**

позитивні емоції”. Світло, світлість, райдугу можна розглядати як медіатор між нижчим світом людей і божественного верху.

Лише один приклад ілюструє позицію, в якій реалізується концепт „Бог” як ОЗ – „**пастир як Бог**”: „*Пастырю наш, образ Христов Тих, благ, кроток, милосердый, Зерцало чистое доброт!*” [85]. У цьому контексті простежується мотив ізоморфний виявленню у позиціях СО і СЗ: „**той, що є об’єктом наслідування**”, і „**Бог як об’єкт наслідування**”.

Проведений аналіз засвідчує, що концепт „Бог” є ключовим у „Саді божественных пѣсней” Г. Сковороди. Завдяки своїй семантико-когнітивній багатогранності характеризується різними значеннями, що визначалися нами у позиціях як суб’єкта осмислення (15 значень), суб’єкта зіставлення (14 значень) і об’єкта зіставлення (1 значення). Причому у позиціях СЗ і ОЗ мовні одиниці, що номінують Бога, наповнені додатковим смислом, оточені конотативним ореолом і виконують образну функцію.

Загалом же, у концептуальних візіях Г. Сковороди відображені ментальні риси українського народу – носія духовних цінностей. Недаремно „Сад божественных пѣсней” у системі національного менталітету інтерпретується як місткий культурологічний символ, у якому узагальнені типологічні риси релігійно-філософської поезії давнього періоду. Виявлення й всебічна інтерпретація різних значень концепту „Бог” у мові художньої літератури сприятимуть розкриттю таємниць естетичного відображення сакральної сфери, ментально-вербального буття її концептів у мовотворчості українських письменників.

ЛІТЕРАТУРА

Бетко 2003: Бетко І. Українська релігійно-філософська поезія. Етапи розвитку. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2003. – 240 с.

Библ.: Библейская энциклопедия. – М., 1990. – 903 с.

Кононенко 2004: Кононенко В. Концепти українського дискурсу. – Київ - Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 248 с.

Маслова 2004: Маслова В. А. Когнитивная лингвистика. Учебное пособие. – Минск: Тетра Система, 2004. – 320 с.

Розвиток: Розвиток філософської думки в Україні. Курс лекцій. – К.: ВІПОЛ, 1994. – 268 с.

Сковорода 1973: Сковорода Г. Повне зібрання творів. В 2-х т. – К.: Наук думка, 1973. – Т. I. – 531 с.

СУМ: Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970-1980.

Слухай 1995: Слухай Н. В. (Молотаева). Художественный образ в зеркале мира этноса: М. Лермонтов, Т. Шевченко. – К., 1995. – 486 с.

ФС: Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.

Wiltschynska Tetjana. Das Gott-Konzept in der poetischen Sprache von Skovoroda. *Der Artikel ist einem von den berühmtesten Konzepten in dem schöpferischen Schaffen von Skovoroda gewidmet. Es geht um Gott-Konzept. Es sind seine Hauptbedeutungen als Verständnissubjekt, Objekt und Subjekt des Vergleiches entdeckt.*

Die Schlüsselwörter: die poetische Sprache, das Konzept, das Bild.

Ольга Жирик (Тернопіль)

ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ЯК ВИЯВ ДИНАМІКИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано погляди українських науковців на процес детермінологізації. Уточнено сутність поняття „детермінологізація”. Розглянуто механізми зміни стилістичного статусу термінів.